

TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA*

Serap BOLAYIR¹

İlhan EROĞLU²

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden giderme çabasıdır. Sürdürülebilir kalkınma modelinin küresel bir boyut kazanması, 20. yüzyıl sonlarına dayanmaktadır. Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma çalışmaları; 2007 yılından beri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından küresel ölçekler dikkate alınarak, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat)’nin belirlemiş olduğu kriterler kapsamında yapılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir kalkınma olgusu üzerine betimsel bir analiz yapmaktır. Çalışmada; Türkiye’de 2010 yılından sonra 1000 canlı doğumda 5 yaş altı çocuk ölüm hızının %18’lerden %9’lara düştüğü, kadın parlamenter oranının %9’lardan %17’lere yükseldiği ve imalat sanayi katma değerinin GSYİH içindeki payının %15’lerden %22’lere çıktığı tespit edilmiştir. Dahası 2016-2023 yılları arasında, Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma amaçları endeksi skorunun 4.7 puan arttığı gözlenmiştir. Buna karşın 2021 yılı itibariyle ülke ekonomisi %11.4 büyürken işsizlik oranının %12 olduğu, doğumda yaşam beklentisinin 76 yıl ve kadınların işgücüne katılım oranının %32.8 olduğu, ayrıca Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payının artmış olsa dahi hala gelişmiş ülkeler seviyesinin altında olduğu saptanmıştır. Çalışmanın son bölümünde Türkiye’de sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin güncel gösterge ve endeks değerlerine yer verilmiş, mevcut sorunların çözümüne yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir kalkınma göstergeleri, sürdürülebilir kalkınma amaçları endeksi (SKAE).*

SUSTAINABLE DEVELOPMENT in TURKIYE

ABSTRACT

Sustainable development is the effort to meet today’s needs without compromising the ability of future generations to meet their needs. The globalization of the sustainable development model dates back to the late 20th century. Sustainable development studies in Turkey have been carried out by the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) since 2007, taking into account global scales and within the

* Bu çalışma, yazar Dr. Serap BOLAYIR’ın Prof. Dr. İlhan EROĞLU’nun danışmanlığında yürüttüğü “Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Döngüsel Ekonomi: Seçilmiş Avrupa Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Öğr. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Şarkışla Aşık Veysel MYO, sbolayir@cumhuriyet.edu.tr - 0009-0002-4972-2787.

²Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, ilhan.eroglu@gop.edu.tr - 0000-0003-4711-1165.

scope of the criteria set by the European Union Statistical Office (Eurostat). The aim of this study is to make a descriptive analysis on the phenomenon of sustainable development in Turkish economy. It was identified in the study that in Türkiye, after 2010, the mortality rate of children under the age of 5 decreased from 18% to 9% per 1000 live births, the proportion of women parliamentarians increased from 9% to 17% and the share of manufacturing industry added value in GDP increased from 15% to 22%. Moreover, between 2016 and 2023, it's observed that Türkiye's sustainable development goals index score increased by 4.7 points. Whereas it was found that as of 2021, the unemployment rate was 12%, while the country's economy grew by 11.4%; life expectancy at birth is 76 years and women's labor force participation rate is 32.8%, it was also found that even though the share of R&D expenditures in GDP has increased, it is still below the level of developed countries. In the last part of the study, current indicators and index values related to sustainable development in Türkiye are included and suggestions are made for solution of existing problems.

Key Words: Sustainable development, sustainable development indicators, sustainable development goals index (SDGI).

1. Giriş

Ekonomik kalkınma kavramının; süreç içerisinde başlangıç noktasındaki nicel - gelir odaklı yaklaşımlardan, nitel yaklaşımlara ve nihayetinde sürdürülebilir kalkınma kavramına doğru evrimi oldukça önemlidir (Yılmaz, 2022: 7). Ekonomik kalkınma kavramı tek başına düşünüldüğünde ilk etapta sosyoekonomik bir dönüşümü çağrıştırırsa da, sürdürülebilirlik kavramı ile birlikte kullanıldığında, hem ekonomik büyüme hem sosyal gelişme hem de çevreyi koruma alanlarında ilerleme kaydetme anlamına gelmektedir (Tutulmaz, 2012: 607). Sürdürülebilir kalkınmanın sözlük anlamı ise; kalkınmanın devam etmesi, büyümenin sürdürülmesidir (Kılıç, 2012: 204).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ihtiyaçlarla doğal kaynaklar arasındaki denge ya da dengesizliğin, giderek doğal kaynakların aleyhine bozulması ve bu durumun gelecekte ağır sorunlara neden olabileceği endişesiyle gündeme gelmiştir (Şen, Kaya ve Alpaslan; 2018: 42). Sürdürülebilir kalkınma kavramı; ilk olarak 1987 yılında, dönemin Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland başkanlığında toplanan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından hazırlanan Ortak Geleceğimiz/Brundtland Raporu'nda: "*Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma*" şeklinde tanımlanmıştır (Şahinöz, 2019: 80).

Brundtland Raporu, beklentiler ve ihtiyaçlar karşısındaki sınırlı kaynaklar döngüsündeki dengeye, sürdürülebilir bir bakış açısı kazandırmaya çalışmıştır (Aşkın

Uzel, 2020: 311). 1960'ların kalkınmacı yaklaşımı ile 1970'lerin çevreci yaklaşımını bir araya getiren bu rapor, ekonomi odaklı kalkınma yaklaşımından ziyade; nesiller arası eşitlikçi bir yaklaşımla, çevreyi merkeze alan bir anlayışı öne çıkarmıştır (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015: 307). Raporla nüfusun kontrolü, yoksulluğun önlenmesi, doğal kaynakların eşit kullanımı ve çevreci teknolojilerin geliştirilmesi sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirilmiştir (Aydın, 2019: 25).

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED)'na göre, sürdürülebilir kalkınmanın 3 ana prensibi vardır: Ekonomik refah, sosyal adalet ve çevresel bütünlük. Birbirini tamamlayan bu ilkelerden biri ihmal edilirse, sürdürülebilir kalkınma uygulanamaz (Saraç ve Alptekin, 2017: 21). Kavramın temel felsefesi ise; sosyoekonomik yapı ve çevre etkileşimini bütüncül bir bakış açısıyla ele alarak, mevcut ve gelecek kuşakların kalkınmanın fırsatlarından eşit biçimde faydalanmasını sağlamaktır (Tosunoğlu, 2014: 135).

Dünya Bankası'nın 1989 yılı raporuna göre, sürdürülebilir kalkınma kişi başına azalmayan faydadır. Yapılan bu tanımla, sürdürülebilir kalkınmanın kuşaklar arası eşitliğin bir ölçütü olarak görüldüğü açıktır. Doğal kaynakları kullanmanın yol açtığı çevresel maliyetlerin düşürülmesinden tutun da, yoksulluktan muzdarip yerlerdeki insani gelişmişliğe kadar, çok geniş bir yelpazede incelenmesi gereken sürdürülebilir kalkınma kavramı; hem bugünün hem de yarının ekonomileri için yol göstericidir (Karabıçak ve Özdemir, 2015: 45, 48).

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı salt doğal kaynakları koruma görevini değil, aynı zamanda gelecek kuşaklara aktarma görevini de üstlenmektedir. Zira mevcut kaynaklar üzerinde sadece bizim değil, gelecek kuşakların da hakkı vardır. Sürdürülebilirliğin bu temel ilkesinin arkasında; *"Doğa bize atalarımızdan miras kalmadı, onu çocuklarımızdan ödünç aldık."* felsefesi vardır (Şahinöz, 2019: 79).

Sürdürülebilir kalkınma kaynak kullanımının, teknolojik gelişmenin, yatırımların yönünün ve kurumsal değişimin birbiriyle uyumlu olduğu; ayrıca ihtiyaçların karşılanması için hem mevcut hem de gelecekteki potansiyelin artırılmasını savunan bir değişim sürecidir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, eşitlikçi ve dengeli bir süreçtir. Dünyanın mevcut doğal dengesini tehlikeye atmadan, ekonomik ve sosyal ilerlemeyi uzlaştırarak, tüm nesiller için daha iyi bir yaşam kalitesinin elde edilmesini amaçlar. Kavramın çok boyutlu oluşu, onun disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmasını gerektirir (Mirza, 2020: 4-5).

Sürdürülebilir kalkınmayı ekonomistler hayat kalitesi, çevre bilimciler biyoçeşitlilik (biyolojik çeşitlilik/canlı çeşitliliği), sosyologlar ise sosyal bağlar üzerinden tanımlamaktadır. Söz konusu bilim dalları açısından ortak bir tanım yapılacak olursa, sürdürülebilir kalkınma; aileden toplumun daha geniş tabakalarına kadar, tüm

insanlığın refah seviyesinin yükseltilmesine yönelik gerçekleştirilecek eylemlerin, sosyoekonomik ve çevresel boyutların göz önünde tutularak hayata geçirilmesidir (Önder, 2018: 10).

Sosyoekonomik sorunları çevresel kaygılarla birleştirme çabası olan sürdürülebilir kalkınma, yenilenebilen dolayısıyla tükenmeyen kaynakları kullanmaya dayalıdır (Gedik, 2020: 196). Dünya Bankası sürdürülebilir kalkınmayı, “*süreklilik arz eden ve kuşaklar arasında eşitlik sağlamaya çalışan bir yaklaşım*” şeklinde ifade etmiştir. Bu yaklaşım kalkınmanın her aşamasında, sosyoekonomik ve çevresel politikaların bir arada değerlendirilmesini gerektirir (Oğuz, 2019: 6). Sürdürülebilir kalkınma, adından da anlaşılacağı üzere; kalkınmanın bir anlık değil, sürdürülebilir olması/süreklilik göstermesi demektir (Kaypak, 2011: 22).

Sürdürülebilir kalkınma ekonomik açıdan dünya piyasaları ile rekabet edebilen, temel ihtiyaçların uygun bir şekilde karşılandığı, refah seviyesini artıran bir süreç iken; sosyal açıdan hak ve adalete uygun, eşitlikçi, dezavantajlı grupları kapsayan ve hayat kalitesini yükselten bir süreçtir. Çevre ve doğal sistemler açısından ise; nesiller arasında koruyucu, önleyici ve iyileştirici olacak şekilde birbirini destekleyen ve bütünleyen, dengeli bir planlama ve yönetim sürecidir (Gökmen, 2014: 36). Özetle sürdürülebilir kalkınma sosyoekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik arasında uygun bir denge kurmak suretiyle, hem mevcut hem de gelecek nesillerin refahını korumayı amaçlamaktadır (Şen vd., 2018: 15). Başka bir deyişle, çevresel sürdürülebilirlik temel bir ihtiyaç, sosyal sürdürülebilirlik bir amaç ve ekonomik sürdürülebilirlik ise bir araçtır (Can, 2017: 144).

Doğanın korunması ve ekonomik büyüme arasındaki ters orantının uluslararası platformlarda dile getirilmeye başlanması, sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin çalışmaları hızlandırmıştır (Yılmaz ve Yücel, 2022, s. 696). 1992 yılında düzenlenen Rio Konferansı, 1994’te yürürlüğe giren ve küresel ısınmaya yönelik hükümetler arası ilk çevre sözleşmesi olan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin önünü açmıştır. Bu sözleşme, sera gazlarının atmosferde nihai olarak dengelenmesi için bir çerçeve oluşturmuştur. Ardından 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü, 2005’te yürürlüğe girmiştir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda mücadeleyi sağlamaya yönelik uluslararası tek çerçeve olan bu çevre protokolü, sürdürülebilir kalkınma ilkelerine bağlı kalmanın ve atmosferdeki sera gazlarının dengelenmesinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur (Gedik, 2020, s. 200).

1997 yılında Birleşmiş Milletler’in Japonya’nın Kyoto şehrinde düzenlediği toplantıda, katılımcı hükümetler tarafından imzalanan Kyoto Protokolü, şimdiye kadar imzalanmış en geniş kapsamlı çevresel işbirliği anlaşmasıdır. Yürürlüğe girdiği tarihten itibaren tüm dünyada oldukça ses getiren Kyoto Protokolü’ne göre, herkese ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar düşmektedir (Aksu, 2011, s. 16, 18). Kyoto

Protokolü, katılımcı sanayileşmiş ülkelerin sera gazı emisyonlarını ne kadar azaltmaları gerektiğiyle ilgili yönerge ve kurallar içermektedir. Protokol 2008–2012 yılları arasında söz konusu emisyonların, 1990’daki seviyesine göre %5.2 oranında azaltılmasını istemektedir (Gedik, 2020, s. 200–201). Yürürlüğe girebilmesi için en az 55 ülke tarafından imzalanması ve onu imzalayan ülkelerin toplam salınımlarının dünya emisyonunun en az %55’i olması gibi koşulların sağlanması gereken protokole, günümüzde 191 ülke ve AB taraftır. Türkiye ise Kyoto Protokolü’ne 2009 yılında taraf olmuştur (Seyidova, 2020, s. 28).

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında iklim değişikliğinin azaltılması, adaptasyonu ve finansmanı hakkında 2015 yılında imzalanan ve bir yıl sonra yürürlüğe giren Paris İklim Anlaşması’na; Mart 2021 itibarıyla sözleşmenin 191 üyesi taraftır. Paris İklim Anlaşması, kabul edilmesinin üzerinden bir yıl geçmeden yürürlüğe giren ilk küresel anlaşmadır. UNFCCC kapsamında Paris Anlaşması’nı onaylamayan 5 üye devlet Eritre, İran, Irak, Libya ve Yemen’dir. Bu 5 ülke içinde en büyük emisyon kaynağı, ilk 20 içinde yer alan İran’dır. ABD 2020 yılında anlaşmadan çekilmiş ancak 2021’de yeniden katılmıştır. Türkiye ise anlaşmayı 7 Ekim 2021 tarihinde onaylamıştır. Paris Anlaşması, 2020 sonrası süreçte, iklim değişikliği tehlikesine karşı küresel sosyoekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesini hedeflemektedir. Anlaşmanın amacı küresel ısınmanın 2 °C’nin altında kalmasıdır, hatta 1.5 °C için çaba harcanacaktır.

Türkiye’de sürdürülebilirlik çalışmaları ve toplumda çevre odaklı bir anlayışın gelişimi oldukça yenidir. Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı 1978 yılında kurulmuş, böylelikle çevre mevzusu devlet politikası düzeyinde ele alınmaya başlanmıştır. T.C. 1982 Anayasası’nın kabulüyle “sürdürülebilir kalkınma” ilkesi her ne kadar açıkça dile getirilmese de, “çevre koruması” kavramı ilk defa anayasaya girmiştir (Özmehmet, 2008: 16–17).

Sürdürülebilir kalkınma kavramını ve Türkiye’deki mevcut durumu konu edinen bu çalışma; giriş kısmı haricinde literatür taraması, Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma geçmişi kapsamında seçilmiş göstergelerin ve sürdürülebilir kalkınma amaçları endeks değerlerinin yorumlanması, son olarak da sonuç, tartışma ve öneriler bölümlerinden oluşmaktadır.

2. Literatür Taraması

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarına ilişkin literatür taraması yapıldığında, bu kavramların gerek ulusal gerekse uluslararası alanda 20. yüzyılın son dönemlerinden itibaren popülerlik kazandığı ifade edilebilir. Literatürde sürdürülebilir kalkınma konusunda çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu bölümde, söz konusu kavramla ilgili bazı teorik ve ampirik çalışmalara ana hatlarıyla değinilmiştir.

Harris (2000) çalışmasında, sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkelerini incelemiştir. Kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarını ekonomik, sosyal ve ekolojik yönleriyle açıklayan Harris; sürdürülebilir kalkınmanın sosyoekonomik ve çevresel boyutları olduğunu belirtmiştir. Yazar sürdürülebilir kalkınmanın başarısı için, bu perspektiflerin sentezlenmesi gerektiğine odaklanmıştır. Harris'e göre sürdürülebilir kalkınma kavramı sağlam bir ekonomik temeli korurken, sosyal eşitsizlikleri ve çevresel sorunları da gidermelidir.

Yapıcı (2003) çalışmasında, sürdürülebilir kalkınma olgusunu ihmal edildiğini düşündüğü eğitim olgusu çerçevesinde tartışmıştır. Çalışmada sürdürülebilir kalkınma noktasında eğitim kurumlarına çok önemli bir rol düştüğü gerçeğinden hareketle, neler yapılabileceği konu edilmiştir.

Çelik (2006) çalışmasında, sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımından hareketle; bütün ülkelerin nihai hedefi olan kalkınmış bir toplumun inşasında, sağlık hizmetlerinin rolünü tartışmayı amaçlamıştır. Yazara göre ülkelerin ilerleme göstergeleri incelendiğinde; bunların çoğunun sağlıklı yaşam, ölüm oranları ve sigara kullanımının azaltılması veya çocuk yaşta ortaya çıkan beslenme bozukluklarının giderilmesi gibi doğrudan halk sağlığı çalışmaları ile yakından ilişkili olduğu görülecektir.

Çetin (2006) çalışmasında, ilk önce geleneksel sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarını incelemiş, daha sonra geliştirilen farklı bölgesel sürdürülebilir kalkınma modellerini değerlendirmiştir. Söz konusu bu modeller; doğal sermayenin bölgenin refah seviyesi, yaşam kalitesi ve hayat standardı üzerindeki etkilerine yoğunlaşmıştır. Çalışmada son olarak, bölgesel sürdürülebilir kalkınmaya yönelik gerek ulusal bazda gerekse Avrupa Birliği düzeyinde bazı program ve projelerden örnek uygulamalara yer verilmiştir.

Özmehmet (2008) çalışmasında, öncelikle kalkınma ve çevre sorunlarına değinmiş, sürdürülebilirlik kavramının kökenini ve içeriğini incelemiştir. Çalışmada daha sonra, tarihsel süreç içerisinde sürdürülebilir kalkınma anlayışının düşünsel yapıdan toplumsal eylem planına dönüşme aşamaları incelenmiştir. Bunlara ek olarak açıklanan sürdürülebilir kalkınma modeliyle, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (UNCSD)'nin oluşturduğu sürdürülebilirlik göstergeleri ve sürdürülebilir toplumun ilkeleri açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışmada ayrıca ülkemizde geçmişten günümüze sürdürülebilir kalkınmaya ulaşma çabaları da ele alınmıştır.

Gürlük (2010) çalışmasında, sürdürülebilir kalkınmayı gerek insan kaynağını gerek doğal kaynakları gerekse fiziksel ve finansal varlıkları, uzun dönem refahı ve insanlık için yöneten bir kalkınma stratejisi olarak tanımlamıştır. Yazara göre

ülkelerin sürdürülebilir kalkınma uygulamalarındaki finansman sorunları, altyapı yetersizlikleri, kurumsal yapı farklılıkları ve çevresel bilinç düzeyleri; sürdürülebilir kalkınmanın dünyanın farklı bölgelerinde farklı seviyelerde uygulanabileceğini göstermektedir. Gürlük, gelişmiş ülkelerin üretim ve tüketim alışkanlıklarını değiştirdikleri ve gelişmekte olan ülkelere yönelik finansman kaynaklarını arttırdıkları takdirde, küresel anlamda sürdürülebilir kalkınmaya ulaşılacağı sonucuna varmıştır.

Aksu (2011) çalışmasında, kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma kavramları, çevre sorunları ve nedenleri, kalkınma ile çevrenin etkileşim süreci, ülkemizde uygulanan çevre politikaları ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantıyı ele almıştır. Son olarak da bölgesel kalkınma ve çevre konusu üzerinde durmuştur. Çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın üç ana boyutundan biri olan çevre boyutuna odaklanılmış, mevcut durum ve dünden bugüne kaydedilen gelişmeler ortaya konulmuş, yeni yaklaşımlar değerlendirilmiştir.

Altun Ada (2011) çalışmasında, AB'ye üye ülkeler ile Türkiye'yi, sürdürülebilir kalkınmayla ilgili değişkenler kullanarak kümelendirmiştir. Değişkenlere ait analiz sonuçlarına göre; Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma düzeyi AB ortalamasındadır, AB ülkeleriyle arada büyük farklılıklar bulunmamakla birlikte, farklılık gösteren yegâne ülke Romanya'dır.

Kaypak (2011) çalışmasında, küreselleşme sürecinde sürdürülebilir kalkınmayı temel alarak, çevre konusuna odaklı betimsel bir inceleme yapmıştır. Çalışmanın temel amacı; sürdürülebilir kalkınmanın günümüzde vardığı noktayı belirlemek suretiyle, sürdürülebilir bir çevrenin oluşum sürecinde değişen ve gelişen çevresel paradigmaları sorgulamaktır. Söz konusu çalışmada hem küreselleşme hem de sürdürülebilir kalkınma sürecinde sergilenen uluslararası çabalar irdelenmiş, konunun terminolojik çatısı oluşturulmuş ve çevresel sürdürülebilirlik için çözüm önerileri ortaya konmuştur.

Yıkılmaz (2011) hazırladığı Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) uzmanlık tezinde, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma konusundaki gelişimini ortaya koymuştur. Yazar Türkiye için ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları olan gösterge seti ve veri oluşturarak; sürdürülebilir kalkınmanın gözlem ve değerlendirilmesine yardımcı olacak endeks alternatiflerinin geliştirilmesini amaçlamıştır. Bu çerçevede kavramın gerek ulusal gerekse uluslararası alanda gelişimini incelemiş, mevcut çalışmalardan yararlanarak ülkemiz için kullanılabilir veri ve gösterge seti oluşturmuş, alternatif sürdürülebilir kalkınma endeksleri geliştirmiştir. Yazar oluşturduğu 3 farklı endekste de, Türkiye'nin 1990–2008 yılları arasında, sürdürülebilir kalkınma noktasında sürekli bir gelişim halinde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Khan ve Khan (2012) çalışmalarında, dünya ekonomisi bağlamında sürdürülebilir kalkınma kavramını, ölçütlerini, tarihini ve zorluklarını incelemiş ve ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınma arasındaki farkı tanımlamıştır. Yazarlar sürdürülebilir kalkınmayı yöneten faktörlerin tasarruf ve yatırım, yoksulluk, nüfus, kirlilik, katılım, politika ve piyasa başarısızlıkları ile afetlerin önlenmesi ve yönetimi olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada tüketim, üretim ve dağıtımın sürdürülebilir kalkınmanın 3 ana zorluğu ve belirleyicisi olduğu sonucuna da varılmıştır.

Yeni (2014) çalışmasında, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının tarihsel gelişim sürecini inceleyerek; bu kavramlar üzerindeki tartışmaları nesiller arası eşitlik, kaynak dağılımında etkinlik ve girdilerin ikame edilebilir olması gibi kavramlar üzerinden değerlendirmiş ve bu tartışmaların günümüzde geldiği noktayı ortaya koymuştur.

Karabıçak ve Özdemir (2015) çalışmalarında, sürdürülebilir kalkınma kavramını teorik çerçevede tarihsel bir süreç içerisinde ele almış, doğal kaynak kullanımı ve çevre ile ilişkisi bakımından kalkınmanın sürdürülebilirliğini değerlendirmiştir. Çalışmada kavramın ekonomi ve çevre politikaları için yol gösterici niteliğini vurgulayan yazarlar, “çevreye rağmen kalkınma” anlayışından ziyade “çevre ile birlikte kalkınma” anlayışı içerisinde literatüre katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Geissdoerfer ve diğerleri (2017) tarafından yapılan çalışmada, geniş bir literatür taraması yürütülmüş, sürdürülebilirlik ve döngüsel ekonomi terimleri arasındaki benzerlikleri, farklılıkları ve ilişkileri incelemek için; bibliyometrik analiz ve kartopu teknikleri kullanılmıştır. Yazarlar sürdürülebilirliği, “*sosyoekonomik ve çevresel performansın aynı nesil ve nesiller arası dengeli ve sistematik uyumu*” şeklinde ifade etmiştir.

Saraç ve Alptekin (2017) çalışmalarında, sürdürülebilir kalkınmanın ölçülmesine yardım edecek, sosyoekonomik ve çevresel boyutların bir bütün halinde ele alındığı 51 göstergeden oluşan bir gösterge setiyle, Türkiye’deki illerin 2009–2013 dönemindeki sürdürülebilir kalkınma sıralamasını oluşturmuştur. Göstergelerin önem derecesini belirlemede Entropi yöntemi kullanılmış, illerin sürdürülebilir kalkınma sıralamasında ise Gri İlişkisel Analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda; İstanbul’un her sene en yüksek Gri İlişkisel Derece değerine sahipken, Ankara’nın sıralamada hep 2. olduğu, Kocaeli, Antalya ve İzmir’in ise ilk 5’te yer aldığı görülmüştür.

Shi ve diğerleri (2019) çalışmalarında, sürdürülebilir kalkınma kavramının ve amacının aşamalı evrimini ve gelişim sürecini açıklığa kavuşturmak ve sürdürülebilir kalkınma teorisinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını güçlendirmek için; literatür taraması, tümevarım ve normatif analiz yöntemlerini kullanmıştır. Çalışma

sonucunda yazarlar sürdürülebilir kalkınma teorisinin embriyonik dönem (1972 öncesi), şekillenme dönemi (1972-1987) ve gelişme dönemi (1987'den günümüze) olmak üzere 3 dönemden geçtiğini tespit etmiştir.

Yeter ve diğerleri (2021) çalışmalarında, Türkî Cumhuriyetlerdeki ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin çevresel bozulma üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Enerji tüketimini de içeren genişletilmiş Çevresel Kuznets Eğrisi Modeli'nin kullanıldığı ve 1992–2019 dönemine ait verilerin test edildiği çalışmada; çevresel bozulmanın maliyetini minimuma düşürmek için, karbon salınımını azaltan enerji politikaları geliştirmek gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramını hayata geçirmek maksadıyla, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde gösterge geliştirme üzerine çalışmalar yapılmıştır. Kavram, belirlenen göstergeler yardımıyla ölçülmeye ve olası değişimler izlenmeye çalışılmıştır. Literatürde sürdürülebilir kalkınma kavramını ölçmede kullanılan göstergelerin, araştırmanın amacına da bağlı olmak kaydıyla, ülke ve şehir bazında değişebildiği sonucuna varılmıştır (Saraç ve Alptekin, 2017: 24).

3. Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Geçmişi

Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecinde, ortaklık ilişkisinin önemli bir aşaması olan Gümrük Birliği Anlaşması (1995) ile Türkiye, mevzuatını hem AB'nin gümrük ve ticaret mevzuatı ile hem de çevreye ilişkin politikalarıyla uyumlu hale getirme sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de uluslararası çevresel taahhütlere daha çok önem vermeye başlanmıştır. Aslında Türkiye'de çevre konusuna ilgi AB ile bütünleşme çabalarından önce, 1970'li yıllarda başlamış ve Stockholm Konferansı'ndan sonraki kalkınma planlarında çevresel sorunlara da yer verilmiştir (Ay, 2017: 92).

Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planlarında çevrenin ayrı bir başlıkta ele alınması, oldukça önemli bir kazanımdır. Ülkemizde çevresel sorunlar ilk defa III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973–1977) döneminde ele alınmıştır (Salihoğlu, 2020: 8). Bu planda çevre ile insan arasındaki ilişkiyi rasyonel bir dengede sürdürebilecek bir toplum yapısına ulaşılabilmenin yolunun sosyoekonomik kalkınma olduğu belirtilmiş, çevre sorunlarının kalkınmaya ayrılan fonları azaltmaksızın çözülmesi esası kabul edilmiştir (Yıkılmaz, 2011: 28).

1978 yılında kurulan Çevre Müsteşarlığı, çevre ve çevrecilik faaliyetlerinin ilk kez bir devlet politikası haline getirilmesi bakımından oldukça önemlidir (Divrik, 2022: 32). O dönemde çevre politikalarının kurumsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılsa da;

yasal çerçeve ve kadro eksikliği, bütçe yetersizliği vb. gerekçelerle politikaların hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Lakin 1982 T.C. Anayasası 56. maddesi şu sözlerle başlar: “*Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek; devletin ve vatandaşların ödevidir...*” (Salihoğlu, 2020: 9).

Yerel yönetimlerin çevre konularında yetkilendirilmesi mevzusu, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1979-1983) gündeme getirilmiştir. Planda önem arz eden diğer bir husus da, çevre sorunlarının henüz oluşmadan önüne geçilmesine ilişkin politikaların ilk defa ortaya konmuş olmasıdır (Yıkılmaz, 2011: 28). Anayasanın kabulünden bir yıl sonra yani 1983’te, 2872 sayılı “Çevre Kanunu” yürürlüğe girmiştir (Salihoğlu, 2020: 9). Kanunda yer alan çevreyi koruma, iyileştirme ve kirliliği önleme ilkesi ile atık oluşumunu önleme ilkesi; sürdürülebilir kalkınma bağlamında önemli ilkeler arasında yer almaktadır (Divrik, 2022: 33).

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985–1989) ile birlikte doğal kaynakların aktif kullanımı ve gelecek nesillere aktarımı amacıyla, yeni politikalar oluşturma yönünde değerlendirmeler yapılmıştır (Altun Ada, 2011). Bu planda çevre kavramı ve kirliliğinin önlenmesi daha detaylı bir şekilde ele alınmış, çevre konusundaki uygulamaların ilgili yönetmeliklerle şekillendirilmesi sağlanmıştır (Salihoğlu, 2020: 8).

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1990–1994), çevre konusu başka sektör politikalarında da göz önünde bulundurulmuş ve daha ziyade sürdürülebilir kalkınma odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir (Altun Ada, 2011). Çevreyle ilgili konulara “çevre ve yerleşme” adı altında ayrı bir alt bölümde yer verilmiştir. Bu planın önemli özelliklerinden biri de, çevre kirliliğini önleme konusunda yatırım yapacaklara teşvik vermeyi öngörmesidir (Yıkılmaz, 2011: 29).

VII. ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planları dönemlerinde, çevre sorunlarının gerek sosyoekonomik politikalara gerekse sektörlere uyumu üzerine çalışılmıştır (Altun Ada, 2011). Türkiye’nin son 10 yılda sürdürülebilir kalkınma anlayışını büyük ölçüde benimsediğini ve bunu kalkınma planlarının bir parçası haline getirdiğini söylemek mümkündür (Sezer, 2007: 772–773). Türkiye’de asıl sorunun sosyoekonomik ve çevresel politikaların oluşturulmasında değil, bunların birlikte uygulamaya konulmasında olduğunu söylemek mümkündür (Salihoğlu, 2020: 9).

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde hazırlanmaya başlanan “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)”, 1998 yılında tamamlanmıştır (Salihoğlu, 2020: 9). Plan DPT koordinatörlüğünde, Dünya Bankası’nın mali ve Çevre Bakanlığı’nın teknik desteğiyle; sektörlerin, farklı meslek gruplarının ve üniversitelerin katılımıyla hazırlanmıştır (Divrik, 2022: 33). 20 yıllık bir dönem için uygulanmak üzere planlanan UÇEP’in, hazırlık sürecinde belirlenen hedefleri şunlardır (Salihoğlu, 2020: 9):

- ✓ Yaşam kalitesinin ve çevre yönetiminin iyileştirilmesi,
- ✓ Çevre bilincinin ve duyarlılığının geliştirilmesi ve
- ✓ Sosyoekonomik ve kültürel boyutta sürdürülebilir gelişmeler sağlanması.

Kalkınma planlarındaki çevre politikaları başlangıçta yalnızca oluşan kirliliği giderme amacına dayalıyken, sonrasında önleyici politikalar ve VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte de sürdürülebilir kalkınma anlayışına paralel bir şekilde, çevre ve ekonominin bütünleşmesini önceleyen politikalar şeklinde bir gelişme seyri göstermiştir (Yıkılmaz, 2011: 33–34).

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı’na (2001-2005) göre kırsal kalkınmada temel amaç, yerel potansiyelleri sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde harekete geçirmek suretiyle gelir ve istihdamı artırmaktır. Plana göre insan kaynaklarının geliştirilmesinde temel ilke, dengeli ve sürdürülebilir kalkınma hedefiyle uyumlu bir nüfus yapısına erişmek amacıyla; nüfusun sağlık, eğitim ve insan gücü bakımından niteliklerinin iyileştirilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve bu alanlarda bölgeler arası farklılıkların giderilmesidir.

Türkiye AB’ye aday bir ülke olarak, birliğin sürdürülebilir kalkınma stratejilerini benimsemek ve diğer sektörlerle bütünleştirmek durumundadır. Ülkemizde IX. Kalkınma Planı (2007–2013) ile birlikte, AB sürdürülebilir kalkınma stratejisi uygulamayla bütünleştirilmiştir (Altun Ada, 2011). X. Kalkınma Planı’nın (2014–2018) temel amaçlarından biri yüksek, istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme yapısı, hedeflerinden biri ise yaşanabilir mekânlar ve sürdürülebilir çevredir.

XI. Kalkınma Planı’nda (2019–2023) ise şu ibare yer almaktadır: “*Sürdürülebilir kalkınma ve kapsayıcı büyüme, istikrarlı bir ekonomiyi hedefleyen etkin ekonomi politikaları ile huzurlu bir topluma yönelik sosyal politikaların bir arada ve koordine bir şekilde yürütülmesi yoluyla mümkündür.*” Planın hedef ve politikalarından biri, yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevredir. Ayrıca bu son planda “sürdürülebilir kalkınma amaçları” da ayrı bir alt başlık halinde ele alınmış, amaçları öncelikler

doğrultusunda politikalara yansıtılmak ve etkili bir takip ve gözden geçirme mekanizması kurmak hedeflenmiştir.

Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde üzerinde önemle durulan konulardan “doğal kaynakların korunmasında ekosistem yaklaşımı” ve “yenilenebilir enerji kaynakları”, ülkemiz açısından da önem arz etmektedir. Özellikle AB tarafından benimsenen ekosistem yaklaşımı; toprak, su ve canlı kaynakların bütüncül bir yönetimle ele alınması gerektiğini gündeme getirmiştir. Türkiye, zirvede belirlenen kategorilerde ayrıntılı raporlar hazırlayıp sunmuştur (Sezer, 2007: 772).

Sürdürülebilirlik işletmelerin bireysel çabalarıyla ulaşabilecekleri bir hedef değildir, bu hedefe ancak devlet-işletme-STK (Sivil Toplum Kuruluşları)-vatandaş işbirliği ile ulaşılabilir. Tam da bu gerçekten hareketle, 2003 yılında ülkemizde “Sürdürülebilir Gelişme için Çevre Platformu” kurulmuştur. Söz konusu bu platformun amacı, çevre dostu sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleşmesine katkıda bulunmaktır (Özmehmet, 2008: 19–20). Türkiye’de 2006 yılında yürürlüğe giren 5491 sayılı Çevre Kanunu’nda, ulusal çevre politikamızın amacı şu şekilde tanımlanmıştır (Keleş, 2023: 28): “*Bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak.*”

Türkiye’de 1991 yılında çıkarılan “Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği” ile birlikte, katı atık yönetimine ağırlık verilmiştir. Atık yönetimi 2003 yılında çıkarılan yönetmeliklerle ivme kazanmış, günümüzde “entegre atık yönetimi”³ anlayışına dönüşmüştür (Gündüzalp ve Güven, 2016: 6). Ülkemizde atık yönetimine ilişkin faaliyetler, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gözetiminde yürütülmektedir. “Atık Yönetimi Yönetmeliği” 02.04.2015 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmış, böylece atık süreçlerinin tamamı mevzuata bağlanmıştır. 2017 yılında T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından; atık ya da artıkları sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda yönetmek amacıyla “Sıfır Atık Projesi” geliştirilmiş, bu projenin 2023 yılına kadar tüm Türkiye’de uygulanması planlanmıştır (Yıldız, 2019: 92).

3.1. Seçilmiş Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri

Sürdürülebilir kalkınma göstergeleri gerek halka gerekse karar vericilere kavrama ilişkin temel bilgiler sunarken, endeksler sürdürülebilir kalkınmaya dair karmaşık gerçekleri özetleyen bir araç olarak görülmekte; bir yandan karar vericilerin

³ Bir yerleşim merkezinde oluşan atığın toplanması, ayrıştırılması, geri dönüştürülmesi, geri kazanılması ve bertaraf edilmesi faaliyetlerinin tek bir kuruluş tarafından yürütülmesidir.

uyguladıkları politikaların sonuçları karşısında hesap verebilmesini, diğer yandan halkın sürdürülebilir kalkınmayı daha iyi anlayabilmesini sağlamaktadır. Türkiye’de VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1996–2000) çevre ve kalkınma göstergeleri hazırlamaya, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (2001–2005) ise sürdürülebilir kalkınma göstergeleri geliştirmeye öncelik verilmiştir (Yıkılmaz, 2011: 4, 91).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) sürdürülebilir kalkınma göstergelerine ilişkin çalışmalarını, 2007 yılından beri Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından belirlenen listeyi odağa alarak sürdürmektedir. Eurostat sürdürülebilir kalkınma göstergeleri listesi, 10 ayrı konu başlığı altındaki 131 göstergeden oluşmaktadır. Bahsi geçen bu konu başlıkları; sosyoekonomik kalkınma, doğal kaynaklar, sürdürülebilir üretim ve tüketim, iklim değişikliği ve enerji, sürdürülebilir ulaştırma, halk sağlığı, demografik değişim, sosyal içerme, iyi yönetim ve küresel ortaklıktır.

Tablo 1: Seçilmiş Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri (Türkiye)

Seçilmiş Göstergeler	2010	2018	2019	2020	2021
Görelî yoksulluk oranı (%)	16.9	15.6	14.4	-	-
Yoksulluk sınırı altında yaşayan kişi sayısı (%)	16.1	14.4	15	14.4	-
GSYİH büyümesi (%)	8.4	3	0.8	1.9	11.4
Anne ölüm oranı (100 bin canlı doğumda)	16.7	13.6	13.1	-	-
5 yaş altı çocuk ölüm hızı (1000 canlı doğumda)	18	11	10	10	9
Doğumda yaşam beklentisi (yıl)	75	78	78	76	76
Kadınların işgücüne katılım oranı (%)	27.1	34.1	34.3	30.8	32.8
Kadın parlamenter oranı (%)	9	17	17	17	17
Yetişkinlerde tütün kullanım oranı (%)	31.7	30.9	30.9	30.7	-
Güvenilir şekilde arıtılmış atık su oranı (%)	72.8	80.9	-	-	-
Yenilenebilir enerji ve atıklardan elektrik enerjisi üretimi oranı (%)	26.4	-	43.9	-	-
Yenilenebilir enerji tüketimi (%)	14.21	11.83	14.12	13.72	-
Karbondioksit emisyonu / salınımı (kişi başına metrik ton)	4.1	5.1	4.8	4.9	-
İşsizlik oranı (%)	10.7	10.9	13.7	13.1	12
Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı (%)	0.79	1.27	1.32	1.37	1.4
İmalat sanayi katma değerinin GSYİH içindeki payı (%)	15	19	18	19	22
Ormanlık arazi oranı (%)	27.4	28.5	28.7	28.9	29.1
İnternet kullanan bireylerin oranı (%)	40	71	74	78	81
Cep telefonu kullanan bireylerin oranı (%)	84	97	97	98	102
Net resmi kalkınma yardımlarının GSYİH içindeki payı (%)	0.12	1.10	1.14	-	-

Kaynak: TÜİK & Dünya Bankası. Aralık 2023.

Yukarıda Tablo 1’de Türkiye’nin 2010, 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ait seçilmiş sürdürülebilir kalkınma göstergeleri derlenmiştir. Tablonun hazırlanmasında verilere, TÜİK ve Dünya Bankası’nın internet sitelerinden erişim sağlanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde; Türkiye’de doğumda yaşam beklentisinin 2018 itibariyle 78 yıla çıkması, 2010–2019 yılları arasında kadınların işgücüne katılım oranı ve kadın parlamenter oranının artması, yenilenebilir enerji ve atıklardan elektrik enerjisi üretimi oranının %26’lar seviyesinden %44’lere yükselmesi umut vericidir. Ayrıca anne ölüm oranı ve 5 yaş altı çocuk ölüm hızının giderek düşmesi de sevindiricidir. Ekonomik büyüme oranının 2010–2020 yılları arasında %8’ler seviyesinden %2’lere düşmesi, aynı dönemde Ar-Ge harcamaları ve net resmi kalkınma yardımlarının GSYİH içindeki payının artmış olsa dahi halâ gelişmiş ülkeler seviyesinin altında bulunması ve ormanlık arazi oranının dünya ortalamasının neredeyse 2 kat altında kalması ise kaygı vericidir.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre; 2022 yılı sonu itibariyle toplam nüfusunun %15.2’si genç (15–24 yaş grubu) ve ortanca yaşı 33.5 olan Türkiye’nin kalkınmasında, en büyük potansiyel bu genç nüfustur. Nitekim AB üyesi 27 ülkenin genç nüfus oranı incelendiğinde, bu oran 2022 yılı itibariyle %10.5’dir. Öte yandan ülkemizde işsizlik oranının iki basamaklı hanelerde olması üzücüdür.

Veri ve bilgi iletmeyi/almayı sağlayan bir iletişim ağı olan internet, bilginin dünya çapında erişime açık olmasını sağlamaktadır. İnternet ve cep telefonu kullanımı bir yandan zamandan tasarruf ettirmekte, diğer yandan piyasa için daha çevre dostu alternatifler ve yeni ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Nitekim telekomünikasyon, sürdürülebilir kalkınmaya dair önemli göstergelerden biridir (Divrik, 2022: 20–21). 2010–2021 yılları arasında internet kullanımı 2 kat, cep telefonu kullanımı ise yaklaşık %25 oranında artış göstermiştir. En büyük gelişmenin bu alanlarda yaşanması, 1980’lerde başlayan dijital çağ gereğidir.

3.2. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Endeksi

Sürdürülebilir kalkınma amaçları ya da diğer adıyla “küresel amaçlar”; dünyamızı korumak, yoksulluğa son vermek ve insanlığın barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak için, adeta dünya çapında bir eylem çağrısı niteliğindedir. Birbiriyle bağlantılı bu 17 temel amacı şu şekilde sıralamak mümkündür: *Yoksulluğa son, açlığa son, sağlık ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon⁴, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme;*

⁴ Temiz içme suyu, atık su ve kanalizasyonun yeterli arıtımı ve bertarafı ile ilgili halk sağlığı koşullarını ifade eder.

sanayi, yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam; barış, adalet ve güçlü kurumlar ve amaçlar için ortaklıklar.

Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2016 yılından bu yana hazırlanmakta olan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Endeksi (Sustainable Development Goals Index-SDGI), dünya ülkelerinin 17 sürdürülebilir kalkınma amacına ya da hedefine ulaşma konusundaki performansını ölçmektedir. SDGI 0 ila 100 arasında değerler almakta, 0 en düşük 100 ise en yüksek skor anlamına gelmektedir. Bu endeks daha önce bahsedilen seçilmiş sürdürülebilir kalkınma göstergelerini içermemekle birlikte, 17 küresel amaca ulaşma yolunda dünya ülkeleri hakkında genel bir bilgi sunduğu için çalışmaya dâhil edilmiştir.

Aşağıda Tablo 2’de İsveç, Danimarka, Finlandiya ve Türkiye’nin 2016–2023 yılları arasındaki SDGI değerleri bir araya getirilmiştir. Tablonun hazırlanmasında veriler, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Raporları’ndan derlenmiştir. İsveç, Danimarka ve Finlandiya sürdürülebilir kalkınma konusunda gerek hukuki zemin gerekse uygulama bakımından referans alınacak en iyi ilk 3 ülke olduğu için; Türkiye’nin bu ülkelerle mukayese edilmesi tercih edilmiştir.

Tablo 2: İsveç, Danimarka, Finlandiya ve Türkiye’nin SDGI Değerleri (2016–2023)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
İsveç	84.5	85.6	85.0	85.0	84.7	85.6	85.2	86.0
Danimarka	83.9	84.2	84.6	85.2	84.6	84.9	85.6	85.7
Finlandiya	81.0	84.0	83.0	82.8	83.8	85.9	86.5	86.8
Türkiye	66.1	68.5	66.0	68.5	70.3	70.4	70.4	70.8

Kaynak: UN. Sustainable Development Reports. Temmuz 2023.

Halkı aşırı derecede tutumlu olan, israftan kaçınan İsveç ve komşuları Danimarka ile Finlandiya’nın endekslerde hep ilk üçte yer almaları; tesadüfi olmayan bir başarıdır. Ancak COVID–19 pandemisi nedeniyle, bu ülkelerin de hedeflerden en az birine (sağlıklı yaşam gibi) ulaşmada önemli zorluklarla karşılaştığı tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle; küresel salgın nedeniyle dünya ülkeleri, SDG’lerin tamamını gerçekleştirme konusunda beklenen performansı gösterememiştir. Tespit edilen

yegâne olumlu nokta ise; ekonomik faaliyetlerdeki düşüşe bağlı olarak, çevresel olumsuz etkilerin azalmış olmasıdır.

Columbia Üniversitesi Sürdürülebilir Kalkınma Merkezi ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı (UN SDSN) Global Direktörü ve Sürdürülebilir Kalkınma Raporu başyazarı Prof. Dr. Jeffrey Sachs'a göre; 2030 yılına kadar sağlam politikalar ve güçlü küresel işbirliğiyle, COVID-19 öncesinde kaydedilen ilerlemeyi geri kazanmak mümkündür. Ancak yayınlanan son rapora göre, BM sürdürülebilir kalkınma amaçlarında kaydettiği 10 yıllık ilerlemeyi kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Bu riskin kaynağı olarak; COVID-19 salgını ve ona bağlı olarak tedarik zincirinde yaşanan aksamalar, yakın tarihte karşılaşılan küresel savaş iklimi ve sonrasında gelişen enflasyonist olgular ilk akla gelenlerdir. Zira küresel ilerlemede durağanlık söz konusudur.

Sürdürülebilir kalkınma yolculuğuna 66 puanlık bir skorla başlayan Türkiye, 4 yıl içinde SDGI skorunu 70'lere taşıyabilmiştir. UN SDSN tarafından yayınlanan 2023 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Raporu'na göre, Türkiye 70.8'lik endeks puanıyla 166 ülke arasında 72. sırada yer almaktadır. Rapora göre, ülkemizde 17 sürdürülebilir kalkınma amacının sadece ikisinde (yoksulluğa son ve nitelikli eğitim) gelişme gözlenmiştir.

Doğayı koruma konusunda Türkiye'nin önde gelen sivil toplum örgütlerinden biri olan TEMA (Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı), 2023 yılı itibariyle Türkiye'nin neredeyse %75'inin çölleşme tehlikesi altında olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca vakıf, çölleşmenin yıllık maliyetinin ülkelerin GSMH'sinin %4 ila %8'ine denk geldiğini ve bu oranın 2050 yılında %40'lara çıkabileceğini de belirtmiştir. TEMA'ya göre kuraklık ve çölleşmenin neden olduğu göç krizinden, ne yazık ki en çok kadınlar ve çocuklar etkilenmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Koruma-kullanma dengesi olarak da söz edebileceğimiz sürdürülebilirlik kavramını; Brundtland/Ortak Geleceğimiz Raporu'ndan yaklaşık 70 yıl önce, Mustafa Kemal Atatürk şu sözleriyle dile getirmiştir (Keleş, 2023: 27): *“İnsanlar, yaşadıkları topraklar üzerinde yalnız mülkiyet hakkının sahibi olarak yaşamazlar; bu toprakları kullanırken, onlar üzerinde gelecek kuşakların da kullanma ve yararlanma hakkı bulunduğunu asla unutmamalıdır.”*

Farklı boyutları ve göstergeleri olan sürdürülebilir kalkınma kavramını; Yapıcı(2003) gibi eğitim olgusu çerçevesinde tartışmak mümkün olduğu gibi, Çelik (2006) gibi sağlık hizmetlerinin rolü üzerinden tartışmak da mümkündür. Her ne kadar Altun

Ada (2011) Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma düzeyinin AB ortalamasında olduğu ya da Yıkılmaz (2011) Türkiye'nin 1990–2008 yılları arasında sürdürülebilir kalkınma noktasında sürekli bir gelişim gösterdiği sonucuna ulaşsa da, ülkemiz 2023 yılı itibariyle sürdürülebilir kalkınma amaçları endeksinde 166 ülke arasında 72. sırada yer almaktadır.

Kalkınma planları geçmişten günümüze incelendiğinde, ne yazık ki Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma ve enerji konularında uzun dönemli bir politika geliştirilemediği görülmektedir. Özellikle XI. Kalkınma Planı ile birlikte; 2023 yılı ekonomi hedeflerine ulaşabilmek için, enerji arz ve talep güvenliğini önceleyen politikalar oluşturulmuştur. Kaydedilen gelişmelere rağmen, Türkiye'nin enerji kullanımı daha ziyade yenilenemeyen enerji kaynaklarına dayanmaktadır. Bununla birlikte düşük karbonlu bir enerji sistemine geçişi hızlandırmak adına, daha kapsamlı bir yaklaşımla daha çok çaba gerekmektedir (Çakar, 2023: 113).

Türkiye'de 2022 yılı itibariyle seçilmiş sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin bazılarında son durum şudur: GSYİH büyümesi %5.5, kadınların işgücüne katılım oranı %35, kadın parlamenter oranı %17, işsizlik oranı %10.4, imalat sanayi katma değerinin GSYİH içindeki payı %22, internet kullanan bireylerin oranı %83 ve cep telefonu kullanan bireylerin oranı %106'dır. Hiç şüphesiz sürdürülebilir kalkınmaya yönelik ulusal hedefler belirleyip stratejiler geliştirmek, Dünya Bankası sınıflandırmasına göre üst-orta gelir grubunda yer alan Türkiye'yi, mikro ve makro düzeyde bulunduğundan daha ileri bir konuma getirecektir.

2023 Küresel Karbon Bütçesi⁵ verilerine göre karbondioksit (CO₂) emisyonundaki/salınımındaki artış küresel olarak yavaşlarsa da, hatta son 10 yılda bazı ülkelerde emisyonlar azalmış olsa da; bu gelişmeler iklim değişikliği tehlikesini önleyecek derecede hızlı değildir. Rapora göre 2023 yılı itibariyle 400 milyon ton karbon emisyonu gerçekleştiren Türkiye, iklim değişikliğini tetikleyen karbon salınımında dünyada 15. sırada (ilk 3 ülke Çin, ABD ve Hindistan) yer almaktadır.

İnsan merkezli bakış açısı, tüketim odaklı yaşam tarzı ve sürdürülebilir olmayan bir ekosistem; iklim krizini tetikleyerek toprakların giderek çölleşmesine neden olmakta ve yangınlar nedeniyle yitirdiğimiz ormanlık alanlardan daha fazlası enerji, üretim, dağıtım ve madencilik faaliyetleri için kullanıma açılmaktadır. Çevreci bir vakıf olan TEMA'ya göre çölleşme ve kuraklıkla mücadele için; arazi kullanım planlarının hazırlanması, erozyonla (aşınım) mücadele edilmesi, sürdürülebilir tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması, tahrip edilmiş arazilerin onarılması vb. adımlar atılmalıdır.

⁵ Dünya üzerindeki insan kaynaklı faaliyetlerin ne kadar karbon yayabileceğine dair bütçe

Gezeganimiz sosyoekonomik, sosyokültürel, çevresel vb. pek çok yönden adeta bir sürdürülebilirlik krizi yaşamaktadır. Ne yazık ki, bu durumun asıl sorumlusu insan faaliyetleridir. Yarattığımız olumsuz etkileri azaltmak ve krizi durdurmak adına, bir yol haritasına ihtiyaç vardır. İşte bu rehber, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'dır. Bilindiği üzere 2016 yılında yürürlüğe giren bu küresel yapılacaklar listesiyle, 193 ülke 2030 yılına kadar tamamlanmak üzere 17 ortak hedef üzerinde uzlaşmıştır. Bu hedefler bir bütün halinde çevreyi ve biyoçeşitliliği korumayı, herkes için özgür, eşit ve insanlığa yakışır bir yaşam tarzını sağlamayı amaçlamaktadır.

Kendimiz, çocuklarımız ve torunlarımız için; daha sürdürülebilir, daha adil ve daha güvenli bir gelecek inşa edebilmek adına bahsi geçen bu 17 amacı öğrenmek, öğretmek ve hayata geçirmek ortak hedefimiz olmalıdır. Gerek bireyler gerekse toplum olarak sıfır atık konusuna özen göstermek, çöplerimizi ayrıştırmak, alışverişlerimizi yerel market ve çiftçilerden yapmak, tek kullanımlık plastik ürünlerden kaçınmak, yiyeceklerimizi cam kavanozlarda saklamak, sebze ve meyve atıklarımızı değerlendirerek komposta dönüştürmek, alışverişlerimizde bez çanta ya da file kullanmak vb. alışkanlıkların; bize tahminimizden daha çok fayda sağlayacağı aşikârdır.

KAYNAKÇA

Aksu, C. (2011). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre. https://geka.gov.tr/Dosyalar/o_19v5e00u1ru61bbncf2qmlcpv8.pdf. (Erişim tarihi: 28.06.2021).

Altun Ada, A. (2011). Kümeleme Analizi ile AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55694>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Aşkın Uzel, R. (2020). Döngüsel Ekonominin Yeni İş Modelleri. F. Sayın (Ed.), *Döngüsel Ekonomi: Makro ve Mikro İncelemeler* içinde (s. 307–331). Nobel Akademik Yayıncılık.

Ay, S. (2017). Sürdürülebilir Kalkınmayı Ölçmek: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/607155>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Aydin, Ö. (2019). *Meslek Lisesi Öğrencilerinin Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Farkındalık Düzeylerinin Geliştirilmesi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Trabzon Üniversitesi .

Can, F. (2017). Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeni Boyutları, *International Journal of Academic Value Studies*, 3(10), 138–146, <https://javstudies.com/DergiTamDetay.aspx?ID=192>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Çakar, Y. (2023). Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Yenilenebilir Enerji ve Karbondioksit Emisyonu İlişkisi: Türkiye Analizi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.

Çelik, Y. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Sağlık. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84677>. (Erişim tarihi: 28.06.2021).

Çetin, M. (2006). Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma. <http://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>. (Erişim tarihi: 28.06.2021).

Divrik, B. (2022). *Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Yeşil Enerjinin Rolü: Sivas İli Örneği*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi.

Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1200582>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M. P., Hultink, E. J. The Circular Economy – A New Sustainability Paradigm?, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 143, 757–768, doi:10.1016/j.jclepro.2016.12.048.

Gökmen, A. (2014). *“Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim: Öğretmen Adaylarının Tutumları ile İlişkili Olan Faktörler (Gazi Eğitim Fakültesi Örneği)”*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.

Gündüzalp, A. A. ve Güven, S. (2016). Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği. https://www.researchgate.net/publication/295693401_Waste_and_Waste_Types_Waste_Management_Recycling_and_Consumer_Cankaya_Municipality_and_Instance_of_Neighbourhood_Consumers. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir mi? <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880316.pdf>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Harris, J. M. (2000). Basic Principles of Sustainable Development. <https://sites.tufts.edu/gdae/files/2019/10/00-04Harris-BasicPrinciplesSD.pdf>. (Erişim tarihi: 28.06.2021).

Karabıçak, M. ve Özdemir, M. B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214112>. (Erişim tarihi: 28.06.2021).

Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. <http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2011/19-33.pdf>. (Erişim tarihi: 28.06.2021).

Keleş, R. (2023). Dünyada ve Türkiye’de Çevre Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2936906>. (Erişim tarihi: 05.02.2023).

Khan, H. ve Khan I. U. (2012). From Growth to Sustainable Development in Developing Countries: A Conceptual Framework, *Environmental Economics*, 3(1), 23-31.

Kılıç, S. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Ekonomik Boyutuna Ekolojik Bir Yaklaşım. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5697>. (Erişim tarihi: 28.06.2021).

Mirza, E. (2020). *Mutluluk Ekonomisi Yaklaşımıyla Sürdürülebilir Kalkınma*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi.

Oğuz, İ. H. (2019). *Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma ve Mikro Temelli Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamaları*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi.

Önder, H. (2018). Döngüsel Ekonomi ve Avrupa Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. Ekin Yayınevi.

Özçağ, M. ve Hotunluoğlu, H. (2015). Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 303–324, doi: 10.18026/cbusos.85473.

Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179214>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Salihoğlu, E. (2020). Sürdürülebilir Kalkınma. Ş. Karaca (Ed.), *Farklı Disiplinlerde Sürdürülebilirlik* içinde (s. 1–21). Nobel Akademik Yayıncılık.

Saraç, B. ve Alptekin, N. (2017). Türkiye’de İllerin Sürdürülebilir Kalkınma Göstergelerine Göre Değerlendirilmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 19–49, <https://doi.org/10.17130/ijmeh.20173126261>.

Seyidova, N. (2020). Sürdürülebilirlik ve Yeşil Ekonominin Gelişimi. Ş. Karaca (Ed.), *Farklı Disiplinlerde Sürdürülebilirlik* içinde (s. 23–40). Nobel Akademik Yayıncılık.

Sezer, Ö. (2007). Küresel Konferanslar ve Çevre Sorunları: Çevre Kalkınma ve Etik Açısından Eleştirel Bir Değerlendirme. [https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SEZER-%C3%96zcan-K%C3%9CRESSEL-KONFERANSLAR - VE-%C3%87EVRE-SORUNLARI-%C3%87EVRE-KALKINMA-VE-ET%C4%B0K-A%C3%87ISINDAN-ELE%C5%9ET%C4%B0REL-B%C4%B0R-DE%C4%9EERLEND%C4%B0RME.pdf](https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SEZER-%C3%96zcan-K%C3%9CRESSEL-KONFERANSLAR-VE-%C3%87EVRE-SORUNLARI-%C3%87EVRE-KALKINMA-VE-ET%C4%B0K-A%C3%87ISINDAN-ELE%C5%9ET%C4%B0REL-B%C4%B0R-DE%C4%9EERLEND%C4%B0RME.pdf). (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Shi L., Han L., Yang F. ve Gao L. (2019) The Evolution of Sustainable Development Theory: Types, Goals and Research Prospects, *Sustainability*, 11, 7158, 1-16, doi:10.3390/su11247158.

Şahinöz, A. (2019). Sürdürülemeyen Sürdürülebilir Kalkınma. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359251>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Şen, H., Kaya, A. ve Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif, *Ekonomik Yaklaşım*, 29(107), 1–47, doi: 10.5455/ey.39101.

Tosunoğlu, B. T. (2014). Sürdürülebilir Küresel Refah Göstergesi Olarak Ekolojik Ayak İzi. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84795>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Tutulmaz, O. (2012). Sürdürülebilir Kalkınmanın Modellenmesi Üzerine Bir Değerlendirme. <http://earsiv.hitit.edu.tr/xmlui/handle/11491/7692>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Yapıcı, M. (2003). Sürdürülebilir Kalkınma ve Eğitim. <https://sbd.aku.edu.tr/V1/myapici.pdf>. (Erişim tarihi: 28.06.2021).

Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287214>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).

Yeter, F., Eroğlu, İ., Kangal, N. ve oban, M.N. (2021). Ekonomik Buyme, Enerji Tknetimi ve evresel Bozulma İlişkisi: Türk Cumhuriyetleri zerine Panel Veri Analizi. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2064381>. (Erişim tarihi: 01.10.2022).

Yıkma, R. F. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınmanın llmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi*. (DPT Uzmanlık Tezi). Ankara.

Yıldız, ř. (2019). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı Kapsamında Döngüsel Ekonomi Yaklaşımı: Atık Yönetimi ve Sıfır Atık. E. E. Bařar vd. (Ed.), *Sürdürülebilirlik: Ekonomik ve Sosyal Eđilimler* içinde (s. 83–98). İmaj Yayınevi.

Yılmaz, G. (2022). *Döngüsel Ekonomiye Geçiřte Kaynak Verimliliđi ve AB rneđi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.

Yılmaz, H. ve Yücel, T. (2022). Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Uluslararası alışmalar ve Eleřtirileri. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2675855>. (Erişim tarihi: 08.05.2021).